

TÜRK TARİHİ AÇISINDAN SİBİRYA'NIN KISA TARİHİ (BAŞLANGIÇTAN XVI. YÜZYILA KADAR)

İlyas TOPSAKAL*

ÖZET

Sibirya tarihi 16. yüzyıla kadar birinci el kaynaklardan takip edilemese de, hiç şüphesiz Türk tarihi ve kültürü açısından ana ocaklardan biri olarak çok önemlidir. Nitekim Rusların SSCB döneminde yaptığı arkeolojik kazılar burada var olan tarihi kültürün Türklerin kültürüyle eşdeğer olduğu görülmektedir. Yine söylenmesi gereken en önemli sonuç, Sibirya üzerine yapılan en geniş değerlendirmelerin Ruslar tarafından yapıldığıdır. Bu nedenle Rus araştırmacılar, sayıları binlerle sınırlı kabileler hakkında geniş malumatlar verirken genel kültürü yansıtan Türk kavimleri, Şor, Teleüt, Hakas, Yakut ve Tuva hakkında fazla ayrıntı vermemişler, yerel ve sonradan gelen ayırımını dikkatlice işlemeyi amaçlamışlardır. Hem tarihin hem de dünyanın kıyısında kalan bu bölgenin tarihi Ruslar kadar Batının da dikkatini çekmiştir. Son olarak J. Forsyth'nin *Sibir Tarihi* bu alanda yapılan en yetkin çalışmalardan biridir. Ülkemizde ise Sibirya ile ilgili müstakil çalışmalar oldukça sınırlıdır, Radloff ile Katanov'un bu konuda yaptığı çalışmalar hayati derecede önemlidir ve bütün dünyada kaynak olarak gösterilmektedir. Yine, özellikle 16. yüzyılda başlayan Rus istilasının anlayabilmek ve Sibirya'yı derinlemesine incelemek için ilk dönemin bilinmesine ihtiyaç vardır, bu yönüyle de çalışma gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Sibirya, Sibirya Tarihi, Samoyedler, Selkuplar, Türk Tarihi.

SHORT HISTORY OF SIBERIAN FROM THE POINT OF TURKISH HISTORY (FROM THE BEGINNING TO THE XVI. CENTURY)

ABSTRACT

Siberian history is very important for Turkish history and culture as being one of the main lands, although it is not studied until 16th century from the first hand references. As a matter of fact that archaeological excavation made by Russian during the period of SSCB, shows that the historical culture of that place are similar with the Turkish culture. Also one of the important issues is that, the huge evaluations about Siberian are carried out by the Russians. However in the Russian assessments it is seen that Turkish culture is later coming culture and the local elements are very different. When they

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 6/1 Winter 2011

more information about Turkish tribes that has general Turkish culture as Şor, Teleüt, Hakas, Yakut and Tuva. They aimed to show the differences between the local and later coming culture. The history of this area where is along with the world and history, get western countries attention as well as Russian. *Siberian History* written by J. Forsyth is one of the important studies in this area. The studies about Siberian in our country are very poor. The studies made by Radloff and Katanov are very important and these studies are shown as important references in all world. Especially, it is need to know the first term of the Siberian history for investigating Siberian and understanding the Russian invasion which started in 16th century. Also with this aspect this study is important.

Key Words: Siberia, Siberia's history, The Samoyeds, The Selkups, History of Turks.

Sibirya isminin Tatar Türkleri tarafından verildi¹ ve 13. yüzyılda Mo onların bölgeyi istilasından beri kullanılmakta oldu u söylense de bu konuda farklı görüşler mevcuttur.² 16. yüzyılda Ruslar, bölgeyi istila edince *Sibirskaya Zemlitsa* ismini kullanımlar ve kullanımlar kısaca Sibirya olarak literatüre geçmiştir. Bu büyük toprak parçası bütün Avrasya'nın % 40'ını meydana getirmektedir. Sibirya doğu sınırlarına sahiptir; batıda Ural dağları, kuzeyde Kars Laptev ve Doğu Sibirya denizleri, doğuda Pasifik okyanusu, güneyde ise kuzey Türkistan bugünkü Kazak ve Moğol bozkırları vardır³. Coğrafik olarak bölge üç büyük bölgeye ayrılır: Batı Sibirya Ural'dan başlar ve Yenisey nehrine kadar olan bölgeyi, Doğu Sibirya Yenisey'den başlayıp Pasifik kıyılarına kadar olan bölgeyi ve Uzak Doğu Bölümü ise Pasifik Okyanusunun kıyı bölgelerini içermektedir.

Sibirya'nın keşfedildiği ve hedef olarak seçildiği 16. Yüzyıl, Avrupa devletlerinin koloni istilasına başlamak için altyapıyı hazırlamaya başladıkları bir dönemdir. Ticaret istediği ve istiyaklı Batı Avrupalı tacirleri bilmedikleri ama zengin ve mümbit yeni topraklara sürüklemiştir. Batı Avrupa devletleri yeni keşfettiler bu topraklara göçmen nüfus yerleştirerek karakolluk veya ana merkezlik yapacak yeni üslerin a ederek yeni stratejik alanlar oluşturmuş, yerlileri çalıştırarak hızla ekonomik anlamda gelişmelerini sağlamışlardır.⁴

Yine bu yüzyılda Moskova knezliği Avrupalıları taklit ederek koloni etki alanını yakın doğu ve kuzeyindeki geniş Sibirya toprakları üzerinde kurmayı planlamıştır. Rus sömürgeciliğinin Batı Avrupa sömürgeciliğinden farkı vardır; Rus sömürgeciliği Batı Avrupa sömürgeciliği gibi deniz yoluyla değil, sert iklimi olan bölgeye kara yolu üzerinden yapılan bir sömürgeciliktir. İstila nehirlerin ana ve yan kolları takip edilerek yapılmış ve ayrıca istila edilen topraklar da ilk defa keşfedilmemiş önceden de bilinmektedir. Rus sömürgecilik arasındaki benzerlik ise; Ruslarda tıpkı diğer ülkeler gibi istila öncesi ve devamında ordularını yenilemiş, geliştirmiş ve yerlilere karşı ateşli silahlar kullanmışlardır. Silah ve ateş üstünlüğü yerliler karşısında başarılarının temel unsuru olmuştur.

¹ gor, N. Naumov, ed. David N. Collins, *The History of Siberia*, London 2009, s. 3

² Geni bilgi için bakınız; Hadi Atlasi, *Süyümbike, Kazan Hanlığı, Sibir Tarihi*, Kazan 1993, s. 23-27; Hadi Atlasi, bu konu üzerinde çok çalışmış olan Millerin görüşünün doğrudan doğruya olduğu Tatarların Eski Sibirya'ya girmesine Sibirya kelimesinin Ruslara dil boyunun diğer yerli kabileleri Fin Ugorlardan geçmesi olabileceğini söylemektedir; G. F. Miller, *Opisaniye Sibirskovo Hanstva i vseh proisshedeniyem ot načala a osobenno ot pokoreniya evo rossiskoy derjave po vremena*. S. Petersburg 1787. s. 36.; Yine N. F. Katanov, *Türk Kabileleri Arasında* isimli eserinin 95. sayfasında Sibirya'nın başkentinin keşfedildiğini ve bu kelimeyi ilk olarak Basralı tarihçi Reşid ed-Din (1247-1318) kullandığını belirtmektedir. N. F. Katanov, *Türk Kabileleri Arasında*, Çeviren Atilla Başcı, Konya 2004.

³ Dr. Baymirza Hayit, *Sovyetlerde Türklükün ve İslamın Bazı Meseleleri*, TDAV, İstanbul 2000, s. 26-27

⁴ James Forsyth, *A History of the Peoples of Siberia, Russian's North Asian Colony 1581-1990*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 2

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Dünyada yeni kara parçalarının keşfedildiği ve ekonomik ve siyasi olarak deniz aşırı ülkelerin dünya sistemine dâhil edildiği 16. yüzyılın en güçlü devletlerinin birisi Rusya'dır⁵. 13. yüzyılda Cengiz

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Novgorodlar Zavoljya bölgesine 11. yüzyılda nüfuz etmeleri kurdukları karakollar vasıtasıyla bölgenin yerli halkı Komilerden vergi de erli hayvanların derisi almı lardır. Bütün Rus tarihleri bölgenin Rus istilasını sömürge olarak göstermek istememektedirler ve bu ili kiyi sadece düzenli vergi tahsili olarak yansıtmak isterler. “*Novgorodlarla Kom bölgesinin siyasal ilişkisi sadece düzenli vergi ödemektir, Novgorodlar asla Komilerin iç işlerine müdahale etmemiştir.*”²⁰ Ruslar tarafından dil-Ural bölgesine ve Kuzey Avrupa yerlilerine kar ı uygulanan cebri rusla tırma ve sömürgecilik metodu, müteakiben Ural’ın batısındaki yerli haklar da uygulanmı açılan yeni kapı vasıtasıyla daha sonra bütün Sibiry topraklarına model olmu tur.

Komilerin ya adı ı Perm bölgesi kroniklerin anlattı ı gibi Ruslara direnç göstermeden teslim olmamı tır. ²¹ Novgorod hükümdarı sadece isyanları bastırmakla kalmamı , aynı zamanda Moskova prensli inin geli mesine de katkıda bulunmu tur. Tatar yönetiminin ilk yüzyılı 14. yüzyıl kar ılıklı çatı malarla geçmi tir, ancak 15. yüzyılda bölgede etkisini artıran Rus prensli ine kar ı direni i seçmi ve aralarında mücadele ba lamı tır.

Rusların geni Sibiry topraklarının ön kapısı olan bu bölgedeki yerle iminde en önemli etken kilisedir. 14. ve 15. yüzyıllarda Moskova topraklarında yo un Hıristiyanlık faaliyeti görülmekte özellikle Trinitı Sergiyev manastırından misyonerlik ba lamı lardır. ²²

1383 yılında Ke i Stefan Khrop, Ustyug kabilesinden birçok kimseyi takdis etmi bu bölgede manastır kurmu tur. Daha sonra Aziz Stefan olarak anılacak misyoner gemiyle yola çıkarak Vin nehri a zında bulunan Yukarı Vsegda’ya do ru yola çıkmı tır. Daha sonra buraya bir kilise in a ettirmi komi dilini ö renmi komilere alfabe yaparak kutsal metinleri bu dilde halka okutmayı amaçlamı tır.

Permli Stefan’ın Komilere kar ı yürüttü ü misyon faaliyetinden yakla ık 60 yıl sonra, Moskova piskoposu on, Komi co rafyasında misyon faaliyetini yeniden canlandırmı tır. Bu olayı do rulayan kayıt u ekildedir: “1472 yılında Prens Fedor Pestrii Komiler üzerine isyanı bastırmak üzere gönderildi”.²³

Stefan Perm’in ö retti i Hıristiyanlık Komiler arasında geleneksel ata dinlerinden kalan örf adet ve ritüellerle birlikte ya anmaya ba lanmı , Hıristiyanlık gkeneksel ata dinini bölgkden tamamen atamamı tır. Bu dönemde Moskova prensli inin güney ve do usu ve Novgord’un yerlileri Sibir hanlı ına ba lı ya amaktaydılar. Bu dönemde Tıpkı Ruslar gibi Sibir’in Türk Tatar Hanlıkları Sibiry’nın yerli halkları Hanti ve Mansilerden aldıkları kürk ve derilerle çok zengin durumdadır.²⁴

Sibiry Co rafyası

Kuzey Asya kara parçası Ural ile Pasifik arası yakla ık 2800 mildir.²⁵ Kabaca bu oran Kuzey Amerika’nın bir ucundan di er ucuna denk dü mektedir. Sibiry’nın do usundan yakla ık 950 mil ötede Çukhi topraklarına ula ılır, buradan 50 mil geni li inde bir bo azla Asya, Alaska’ya ba lanır. 50° kuzey enlem dairesinde bulunan Sibiry toprakları, konumu itibariyle Kuzey Avrupa ve Kanada’yla benze mektedir.²⁶ Ayrıca Kanada ile Avrupa iklim olarak ta kıyaslanabilir, bu iki kıta arasındaki iklim sezon olarak ta benze mektedir. Ancak Sibiry gkni topraklara sahip olmasıyla farklıdır vk Kanada’ya göre daha sert vk zorlu iklimk sahiptir. Ço u yerde kı ları ortalama sıcaklık

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Verhoyansk Oyamiakon gibi bölgelerde sıcaklık -71 dereceye kadar düşebilmektedir. Yazları ise bu değer artı 34 derece olabilmektedir.²⁷

Fiziksel olarak Sibiryâ dört ana bölgeye ayrılır; Batı Sibiryâ ovası, Orta Sibiryâ Platosu, Güney Sibiryâ dağları ve Uzak doğu Sibiryâ dağları. Bu jeoformolojik yapı bölgenin iklimi ve toprak kalitesinde önemli etkiye sahiptir.²⁸

Sibiryâ hem ılıman hem de soğuk iklim kuşağı içindedir. Bölge Uzak doğu dağlarıyla doğuya, güney Sibiryâ'nın yüksek dağları nedeniyle güneye, Ural ve Avrupa'nın dağları nedeniyle de batıdan Pasifik'in ılıman etkisine kapalıdır. Sadece kuzeye açıktır ve buradan da soğuk hava dalgasını almaktadır. Bu nedenle Sibiryâ'da kış oldukça sert geçer. Ancak, yaz kısa olsa da çok sıcaktır. Yağış miktarı genel anlamda çok fazla değildir; yıllık ortalama 200–300 milimetredir. Güney dağlık bölgeleri ve Pasifik okyanusu bu genellemenin dışındadır ve yıllık 1000 milimetrenin üstünde yağış alır. Kışları yağış çok düşüktür ve topraklar da donmuş vaziyettedir ve tarıma uygun değildir. Sadece güney batı Sibiryâ açlık bozkır alanı verimli siyah toprakla sahiptir. Yine Güney Sibiryâ'nın doğusunda da verimli siyah toprak adacıkları az da olsa mevcuttur.²⁹

Sibiryâ nehirler ülkesidir ve ana çatıyı onlara bağlı küçük büyük kollarıyla dört büyük nehir Ob, Yenisey Lena ve Amur oluşturur. Bunlara ilave olarak, İndigirka, Kolima, Olenek, Hantanga, Yana diğeri büyük nehirlerdir. Bölgede çok miktarda göl vardır ve en büyüğü Baykal'dır. Bölgede bulunan su kaynakları sert iklimi dengeler ve tuzu azaltarak insanlara uygun yaşam alanı sunar. Gerçekte Sibiryâ çok zengin bir bölgedir ve Rusya'nın zenginliğinin % 90'ı bu bölgede yatmaktadır.³⁰ Flora³¹ ve fauna³² olarak bölge beş ana bölgeye ayrılmaktadır. Tundra, ormanlık tundra, tayga (iğne yapraklı ormanlar Sibiryâ'nın yarısını oluşturur), dağlık tayga ve ormanlık bozkır. Tarih boyunca bu kara parçası burada yaşayanların hayat tarzlarını belirlemiştir.

Sibiryâ topraklarının soğuk ve sert iklimi yerleşimi engellememiştir, birçok kavim ve boy bu topraklarda binlerce yıldır yaşamaya başlamıştır, Rusların bölgeye gelişi ise ancak 17. yüzyıla gelmektedir. (ay.1(i)1.5(ra

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

e imle buz denizine ta ırlar. Bu güzergâh üzerindeki rti ve Ob'un e imi oldukça azdır, bu nedenle akımı da çok yava tır. Akımın çok dü ük olmasının ikinci nedeni deniz çıkı nın buzulla kaplı olmasıdır. Ancak baharda buzulların erimesiyle seller meydana gelmektedir ve büyük bataklıklar, göller olmaktadır. Batı Sibirya'nın en belirgin özelli i budur.³⁷ Kuzey Kutbu buzul dairesinin güneyindeki bitki örtüsü daha ziyade seyrek fıstık çam ormanı, sedir, karaçam ormanlarından ibarettir ve bu ormanlar göller bataklıklar ve yosunlarla kaplıdır. ne yapraklı ormanlar Ruslar tarafından Türkçe adıyla tayga³⁸ olarak bilinmektedir. Ayrıca bu ormanlar vah i hayvanların temel yaşam alanıdır; kahverengi ayı, kurt, ren geyi i, va ak, birçok de erli kürke sahip hayvan; sincap, Amerikan sincabı, kokarca, kır sansarı, samur v.s. güneye do ru Tomsk (Tom) enlem dairesi civarı arazi kurakla ır i ne yapraklılar orman biraz daha geni yapraklı a açlara dönü ür ve ak kavak a açları ve hu a açları yer almaya ba lar. Ayrıca bu bölge geni düz ve a açsız bozkırın ba langıcını olu turur. Bu geleneksel ormanın biti i ve bozkırın ba langıcı Batı Sibirya'nın güneydeki tabii sınırını olu turmaktadır. Bu bölgeden Afganistan ve ran'a kadar yakla ık 1000 mildir.³⁹

Batı Sibirya düzlüklerinin do usu Orta Sibirya'nın üst kısmı rakımı yakla ık 2000 fittir.⁴⁰ Yenisey nehri kuzeye do ru Batı sınırını olu turmaktadır. Yenisey, Ob ve rti debileriyle oldukça büyük nehirlerdir. A a ı Tungus, Tungus ve Angara da larından çıkarak do udan kuzey yönüne do ru hızla dü er, bu dü ü 1300 fit boyunca devam eder. Yenisey'in do usundaki topraklar daima buzuldur ve bu durum geni leyerek bütün merkezi ve do u Sibirya'yı kucaklar. Ancak, çok kuru ve engebeli oldu u için buradaki tayga çok yo un ve süreklidir, tipik bitki örtüsü ise melez çamdır. Merkezi Sibirya'nın güney do u toprakları Baykal gölünün kıyılarına kadar uzanır. Baykal gölü 400 mil uzunlu u 30 mil geni li i ve derinli iyle dünyanın en büyük gölüdür. 300 kadar akarsu göle giri yapar, çıkı ı sadece Angara nehriyledir ve bu nehir Yenisey'in kollarının sadece biridir. Yenisey Sayan da larının 9800 fit yüksekliklerindeki buzullardan do ar. Bu da lar yani Altaylar Merkezi Sibirya'nın do al sınırlarını Mo olistan düzlüklerinden ayırır. Sadece altı mil sonra Baykal gölünün kıyıları yükselir ve zirve yapar, Sibirya'nın üçüncü büyük nehri Lena'nın kayna ı da bu da lardır. Bu nehir tıpkı di erleri gibi kuzeye do ru akarak Yakutistan'a uzanır ve Kuzey kutbunda buz denizine dökülür.⁴¹

Lena ve Baykal'ın do usu çam ormanlıları ve meralarla kaplıdır. Baykal'dan itibaren Tablonoviy ve Ostonov da larının sınırları Ohotsk denizine kadar ula maktadır, yükseklik ortalaması tahmini olarak 10.000 fittir. Mançurya ve Mo olistan boyunca akan Argun, Onan ve Selenge nehirleri etrafında geni otlaklar fıstık çamı ve köknar a ırlıklı ormanlar görülmektedir. Onan (ilka) ve Argun nehirleri güney do u Sibirya'nın en büyük nehirleridir, Amur ise büyük bir S çizerek 1.790 mil kat eder ve Sohalin adalarının kar ı kıyısından denize ula ır. Bu bölgenin büyük bir bölümü merkezi Sibirya olarak aynı iklim ve bitki örtüsü özellikleri göstermektedir.⁴²

Amur'un orta bölgesinde yani Ussuri nehriyle birle ti i noktadan itibaren bugün Hoborovski ehri vardır burada çok farklı bir bölge ba lar. Bu deniz bölgesinin iklimi⁴³ yazları daha sıcaktır ve muson ya murlarından etkilenir bu nedenle pasifikten çok fazla ya mur alır. Sonuç olarak bu bölgenin bitki örtüsü Sibirya'nın genel bitki örtüsünden çok farklıdır. Da ların i ne yapraklı ormanları dü ük rakımlara do ru uzayıp gider. Me e aka aç, ceviz, leylak en fazla görünen a açlardır. Bu ormanların aralarında

³⁷ James Forsyth, a.g.e.,s. 7.

³⁸

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

geni otlaklar, nehirler boyunca kamılıklar vardır, benekli geyikler, ayı ve kaplanlar ise yine bu bölgede bulunmaktadır.⁴⁴

Doğu Sibiryâ'nın kuzeyi Lena'nın en alt kısmından görkemli Verhayansk, Suntan Hayse ve Caherski dağlarına doğru yükselir ve tepe noktası 10000 fitere kadar. Burası Antartika'yı hariç tutarsak dünyanın en soğuk bölgesidir. Yana, ndigirka ve Kolima nehirleri buradan doğar ve kuzeye doğru akarak Kuzey Buz denizine dökülür. Çok düşük sıcaklık değerlerine rağmen kuzeydoğu bölgesi insanlık için çok uygun yaşam koşulları içeren alanlara da sahiptir. Lena'nın batısındaki taygalarda ormanlar çok seyrek, ancak Pasifik'e doğru uzanan bu alanda sık fundalıklar yerine çok uzun ve iri çam ve köknarlar bulunmaktadır. Kuzey Pasifik kıyılarına doğru ise iklim Sibiryâ'nın iç bölgelerine nazaran daha az serttir ve muson rüzgârları bu bölgeye daha fazla yağmur ve sis getirmektedir. Sonuç olarak kuzeydoğunun deniz bölgesi merkezi Sibiryâ'ya nazaran insan yaşamı için daha az elverişlidir. Kamçatka yarımadası pasifik okyanusunun güney batısı çok yüksek sıradağlarıyla kaplıdır, yükseklikler zaman zaman 15.586 fite ulaşır. Bu dağ silsileleri genç kuşak sistemine dâhildir ve güneye doğru hat boyunca Kamçatka'dan Kuril adalarına oradan Japonya'ya birçok aktif volkanik bölgeyi içermektedir.

Sibiryâ'nın kuzey ucu Kuzey Buz denizinin 200 millik sahili ki, bazı alanlarda bu bölge daha da geniş tundra⁴⁵ alanıdır. Teymur yarımadasındaki Yenisey ve Lena nehirleri çıkışları arasındaki tundra alanı ise 66° 33' kuzey enleminden kuzeydoğru geniş yaklaşık 750 mildir. Putoran platosu ve doğu Sibiryâda tundralarının enlemesine alanı ise kuzey kutbu alanının güneyine doğru genişler.⁴⁶ Tundralarda ortalama hava sıcaklığı -10 derece civarındadır ve bu ortalama 365 günün yarısından fazlasına aittir. Bu bölgede ancak yazları 2 veya 2.5 ay don görülmez. Yıllık ortalama kar yağı çok fazla değildir, ancak yılın 240 günü topraklar karla kaplıdır. Bu şartlar altında bitki örtüsü sadece kara yosunu, liken, bodur çalılıklar, olarak görülür yazları da bu bitkiler üzerinde çiçekler görülür.⁴⁷ Hayvan türlerine gelince; küçük kemirgenler, tilki, rengeyiği, kar baykuğu, yırtıcı kuşlar ve su kuşlarıyla sınırlıdır ve hayat su kenarlarına toplanmıştır. Buz denizi sahil bölgelerinde ise deniz aygırı ve kutup ayıları yaygındır.⁴⁸

Çetin iklim şartlarına rağmen açılan yoksun tundra ve iğne yapraklı ormanlar insan yaşamı için çok elverişli ve çeşitli şartlar sunmuştur. Rusya'nın burayı işgalinden evvel ve işgal sonrası USSR dönemi sunulan resmi veriler nüfus idari yönetim konularında diller açısından veriler oldukça karmaşıktır.⁴⁹ Toplam 35 farklı yerel dilin kullanıldığı ifade edilen Sibiryâ'da bugün bu dillerin büyük bir bölümü yok olmuştur.⁵⁰ Birçok lehçeye sahip bölgede birbiriyle akraba 2 Selkup, 4 Buryat; 8 veya 12 Hanti lehçesi vardır. Ayrıca bölgede lehçe ve dil ayırımı yapabilmek çok kolay değildir.⁵¹ Dahası en az 9 dil veya lehçenin varlığından bahsedilmektedir ki, bunlar 17. yüzyılın sonunda ortadan kaybolmuştur. Rusların bölgeyi istilasında farklı dil ve lehçelere rastladığı açıktır, ancak bu dil çeşitliliğinin tam olarak ortaya konulması diğer bölgelerle kıyaslanarak ortaya koyulabilir ki, benzer bölge olan Kuzey Amerika'da farklı 200 yerli dilin olduğu bilinmektedir.⁵²

⁴⁴ James Forsyth, *A History of the Siberia*, s. 8.

⁴⁵ <http://en.wikipedia.org/wiki/Tundra>, 01 03 2011; Tundra, kuzey ülkelerinde rastlanan, yapısına likenlerin de katıldığı bodur ot topluluklarıdır. İlman kuşağın kuzeyinden kutuplara doğru yaklaşıldıkça ormanların yerini, bodur çalılar ile kara yosunlu iğne yapraklı tundralar alır.

⁴⁶ Igor V. Naumov, *History of Siberia*, s. 4; Forsyth, *A History of the Siberia*, s. 8.

⁴⁷ W. Radlof, *Sibiryâ'dan (Seçmeler)*, s. 19-25; Naumov, *History of Siberia*, s. 4. Forsyth, *A History of the Siberia*, s. 9

⁴⁸ Naumov, *History of Siberia*, s. 4; Forsyth, *A History of the Siberia*, s. 9

⁴⁹ Igor V. Naumov, *History of Siberia*, s. 4 Türkçe (en büyük grup): Tatar, Yakut, Tuva, Hakas, Altay, or, Dolgan ve Tofalar, (Karagass); Moğol: Buryat; Tungus Mançu: Rvenk (Tungus) Even (Lamut), Nanay (Gold), Samadii: Nenets, Nganasan (Tavgi), Enets and Selkups Ostiyak, (Samoyeds) Yugrian- The Khanti (Ostiyaks) ve Mansi (Vogus). Palaeoasiatic: Çukçi, Koryak, Ket, Aleuts, Yukagir, Sibiryâ Eskimoları (nuit) Nivhi ve telmen (Kamçadals).

⁵⁰ Yaziki naradov SSSR 5. vol, (ed.) V.V. Vinogradov, Moskova 1966-68

⁵¹ B. Comrie, *The Languages of the Soviet Union* 1981, s. 6-8

⁵² Forsyth, *A History of the Siberia*, s.8.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Batı Sibirya'da Hanti ve Mansiler

16. yüzyılda büyük Moskova knezliğinin kuzey doğusunda Fin Ugor kökenli Komiler Visegda'da Ural'ın batısındaki Peçora ve Kama nehirleri boyunca yerleşmişlerdir, Samoyedler ise Ural'ın batı ve doğusunda bulunan tundralarda yaşıyorlardı. Bu dönemde Moskova knezliği yakın çevresinde bulunan Ustvim, Pustezersk, Çerdin ve Solikamsk kasabalarını istila etmişler, Rus seferleri, Ob nehrinin çıkış bölgelerinde yani Ural dağlarının kuzey ucunda yerleşik olan Samoyed ve Hantilere kadar ulaşmıştır. 16. yüzyılın ortalarına doğru da bu bölge tamamen Rus nüfuzu altına girmiştir.⁵³

Bu zamana kadar Rusların bölgede ilerlemesi tabii iki bariyer tarafından durdurulmuştur. Sibirya'ya batı yönünden gelen saldırılarda en önemli engel Ural dağlarıydı. İkinci engel ise bölgede yaşayan Mansi (Ostyak) ve Hanti (Voguls) ve Sibir Tatarlarıydı.⁵⁴ Ural dağları çok yüksek olmamakla birlikte zaman zaman yüksekliği 6000 fite⁵⁵ ulaşmaktadır ve bu dağlarda en az Scotland ve Appalachians dağları gibi seferlere engel olmuştur. Rusların yöneldiği yeni bölge çok derin vadileri ve sık ormanlarıyla o kadar çetin koşulları içeriyordu ki, 19. yüzyılın sonlarında bile Ural'ın kuzeyindeki bölgeler hala yerleşimden çok uzak ve ıssız yerlerdi.⁵⁶

Moskova knezliği döneminde nüfusları yaklaşık 16.000⁵⁷ yaklaşan Hanti ve Mansi kavimleri, bir tek ulus değildir ve farklı boylara ayrılmıştır, her boyun kendi içinde bir beyi vardır. En önemli Mansi boyları; Viçera, Güney Soysa, Lozvo ve Tavda nehirleri kenarlarında yaşlıyordu, ayrıca tüm boylar, Pelim ve Konda gibi prensliklerin hâkimiyetini tanıyordu. Aynı zamanda, Ob ve İrtiş nehrinin aşağı bölgelerinde yaşayan Koda, Lapin Kazım ve Kunovat gibi Hanti boyları kendi prensliklerine sahipti. Boylar arasındaki kan davaları aralarında çatışmaya neden oluyor ve birbirilerinin yaşam alanları ya mahiyetlerdi. Kuzeyde ise Ob boyunda yaşayan Hantiler ile Tundra dağları arasında seyrek olarak savaşlar yaşanmıştır. Bu dönemde Hanti ve Mansilerin askeri güç dengeleri açısından avantajlı oldukları söylenebilir. Uzun ve güçlü yaylar, oklar, kargılar, zırhlar demirden yapılmış zırh ve mermi tüfekler kullanıyorlardı. Hanti ve Mansi reislerinin zenginlikleri, sahip oldukları büyük miktarda samur ve tilki kürkü, gümüş zinet, gemi araç ve gereçlere göre değerlendiriliyordu. Yaşadıkları evler gayet sağlam ve etrafı çit ve toprak tabyalarla çevrilmişti. Kabile üyeliği gözetilmeksizin bütün Hanti ve Mansi insanları iki ana sınıfa ayrılıyordu, kabile içinden evlilik kesinlikle yasaktı. Babalık ailenin babası tarafından at, geyik, post, elbise veya kap kaçak şeklinde ödenebiliyordu. Erkek maddi gücü elverdiği kadar evlenebiliyordu.⁵⁸

Bölge Hantiler tarafından Ob nehrinin aşağı ve Kuzey Ural'dan itibaren 400 mil yukarı doğru Ob ile İrtiş'in birleştiği noktaya karadan doğruya doğru Merkezi Sibirya'ya istila edilmiştir. Mansilerin bölgesi ise Hantilerin güney batısında kalmaktaydı ve Ural'ın en düşük noktası Çusova nehri boyunca uzanmaktaydı. Tarihçilerin genel görüşüne göre Mansi Hanti ve Ugor kavimleri eskiden Ural'ın batı yakasındaki dil boylarında yaşamaktaydı⁵⁹ daha sonra Doğu Avrupa'dan yapılan göçler onları etkiledi ve Ugorlardan bazı boylar kuzey doğuya Magyarlara ise güneye ormanlı alana doğru kaydılar.⁶⁰ Son yapılan çalımların gösterdiği gibi; Ugorlar Milattan önce 1000 yıllarında Ural'ın güneyindeki ormanlık steppeleri civarında yaşıyorlardı oradan ama ama kuzeye doğru orman bölgesine kaydılar. Her iki

⁵³ Forsyth, A History of the Siberia, s.8

⁵⁴ Akdes Nimet Kurat-Ahmet Temir, "Sibirya Hanlığı", **Türk Dünyası el Kitabı**, I. Cilt, Coğrafya-Tarih, s. 437-47; *Türk Ansiklopedisi*, "Sibir Hanlığı", C. 28, Milli Eğitim Bakanlığı 1980, s. 541-2; Hadi Atlası, **Süyümbike, Kazan Hanlığı**, Sibir Tarihi, Kazan 1993;

⁵⁵ 1 feet 30.48 cm. 12 inch, 1 inc ise 2.54 cm.

⁵⁶ Forsyth, A History of the Siberia, s.10

⁵⁷ B.O. Dolgikh, Rodovoy i plemennoy sostav narodov Sibiri v XVII veka Moskova, 1960, s. 616

⁵⁸ S. V. Bakhruşin, Ostyatskiye i vogulskiy knyazhestva v XVI-XVII vekah, Leningrad 1935, s. 13-15-23,37, 55, 78-79 . N. Gemuyev, A.M. Sagalayev, A. I. Solovyov, Legendy i bilya tayajnogo kraya, Novosibirsk 1989, s. 44-57, 107-34; **Narodny Sibiri**, (ed.) L. P. Potpov, Moskova Leningrad, 1956, s. 591-3; A. I. Solovyov, Voyonnoye delo koronnogo naseleniya zapodnoy Sibiri: epokha srednevekovya, Novosibirsk, 1987.

⁵⁹ Prof. Dr. Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1971, s. 77.

⁶⁰ Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 77-78.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

halde de Macar ve Ugorlar, Ural'ın güneyindeki bozkırdan 9. yüzyılda batıya göç ettiler ve sonunda Avrupa'nın ortasında bir Hun ulusu meydana getirdiler.⁶¹ Bölgede yerle ik bulunan Ba kırtlar Macarların soyundan orada kalanlar olmalıdır.⁶² Macarlar, Fin Ugor dil ailesine mensuptur ve Fince, Estonca, Mar, Umdurt, Komi ve birçok kuzey Avrupa kavminin dilini kapsamaktadır. Ayrıca Macarların diliyle Hanti ve Mansilerin dilleri benzerlik gösterse de⁶³ aralarında bariz farklar vardır. Bu durum aralarındaki ileti mi zorla tırır, aynı zamanda dilleri belirlemede de güçlük çıkarır. Bütün bunlara ra men bu iki grup tarih boyunca yan yana ya amı ve dilleri hariç birbirlerinden ayırmak oldukça zordur. Ya am tarzları giyim ku am ve meskenleri, sosyal adet ve gelenekleri, birbirine çok benzer bu nedenle aynı etnik grup içinde zikredilirler.⁶⁴

Mansi ve Hantiler, 16. yüzyılda yarı göçebe olarak ya ıyor, avcılık ve balıkçılıkla geçiniyorlardı. A aç kulübeler, dallarla örtülü ahırlar, daimi olarak kaldıkları kılakları bulunuyordu. Ancak baharla birlikte asıl kılaklarından ayrılıyorlar, av ve balıkçılık yapıyorlardı. Daha sonra kıl için avlarını hu a açlarından yapılmı kanolarıyla köylerine ta ıyorlar, yere serdikleri dörtgen iltelerin üzerine seriyorlardı. Bu iki kavmin ya adı ı bölge yılın yarısı yo un kar ya ı ma sahiptir, bu nedenle hareket için kızaklar kullanılmaktadır. Baharları ve yazın için nehir ve gölleri bol alanın su kanalları hareket için en uygun alanlardır.⁶⁵

Ural'ın en uç noktası kuzeyde ya ayan Hantiler ve bazı Mansiler kom uları Samoyedler (Nemed) tarafından benimsenmi lerdir ki, onlar, göçebe kültürüyle ya ıyorlar, küçükba hayvanlar besliyorlardı. Orman kenarlarındaki evlerinde yazları deniz kıyısını takip ederek da eteklerine göçüyorlardı.⁶⁶ Mansilerin ya adı ı bölgelerden sadece güney kısmı tarım tahıl ve büyük ba hayvanlara müsaitti. Bu bölgedeki karı ık orman arıcılık ve tarım ekonominin en önemli parçasıydı. A açlardaki yabani arıların kovanları aile tamgalarıyla⁶⁷ i aretleniyor ve belirleniyor, balları tahta teknelere alınıyordu. Temel gıda maddeleri balık ve hayvanlardı. Etler tütsüleniyor kaynatılıyor veya güne te kurutuluyordu. Hayvan etleri genellikle kuru ve çi tüketiliyordu, bazen taze olarak yiyeceklerde katkı olarak kullanılıyordu. Kullanılan sebze türü yiyecekler orman kanalıyla temin ediliyordu. Çilek da so anı, ku kirazı, sedir findı ı gibi. Kuru veya i lenmi etler ise avlar sayesinde temin ediliyordu.⁶⁸ Geyiklerin yumu ak derisinden bel kemerleri, botlar, elbiseler, çarıklar ve karda yürümek için tabanlıklar yapıyorlardı. Güney ve kuzey bölgelerde deri üstlüklerin ba lıkları da deriden yapıyor, en üste giydikleri elbise sincap derisiyle süsleniyordu. Bunlara ilaveten kuzey Hantilerinde balık ve ku derileri de giyim e yası yapımında kullanılıyordu. Güney Hanti ve Mansilerinde ise hint keneviri giysi yapımında kullanılıyor, hanımlar giysiler üzerine zevkli ve renkli nakı lar i liyor, renkli yünler dokuyor, cam boncuklardan süslemeler yapıyordu. Bu sanat muhtemelen kom uları Türklerden Fin Ugorlara geçmi tir.⁶⁹ Ayrıca el i i sadece elbiselerde de il a açtan yaptıkları be ik, tekne, kutu gibi mamullerde de kullanılıyordu. Üzerlerine basit fakat kabilelerinin saygı duydu u etkileyici hayvan resimleri ve ekileri i liyorlardı. Di er bir dekorasyon sanatı ise dövmeydi. Dövme sivri uçlu bir i ne veya kemikle yüzlere veya bedene geometrik ekilerin i leni iyle yapıyordu. Bazen amanlar hastalıklarda tedavi yöntemi olarak bu metodu kullanabiliyordu.⁷⁰

⁶¹ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 77-78.

⁶² P. Hadju, *Fino Ugrian Languages and People*, London 1975, s.124,127; *storiya Sibiri*, Vol, I, 234,303; *Narodny Sibiri*, s. 493, 572; *Naroi yevropeyskoy chastı SSSRB*, II, ss. 685,687; S. A. Tokarev, *Etnografiya naradov SSSR*, Moskova 1958, s.482-83.

⁶³ Forsyth, *A History of the Siberia*, s.13

⁶⁴ *arodi Sibiri*, s.570-1; Z.P. Sokolova, *Pute etviye v Yugru*, Moskova, 1982 s.52-3; *Yazıki Naradov, SSSR*, Bölüm III, s.316-21.

⁶⁵ Forsyth, *A History of the Siberia*, s.12

⁶⁶ Forsyth, *A History of the Siberia*, s.12

⁶⁷ <http://en.wiki.pe;Türk kökenli göçlülüklerinde kullanılan> anlamına gelir ve malların hangi boya veya aileye ait oldu unu belirler.

⁶⁸ Forsyth, *A History of the Siberia*, s.13

⁶⁹ Forsyth, *A History of the Siberia*, s.13.

⁷⁰ Forsyth, *A History of the Siberia*, s.15.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Hanti ve Mansilerin dini inanları tıpkı diğer kuzey Avrasya kavimleri gibiydi. Onların her eyden sorumlu ulu tanrısı Num Tarem'di. Onlar, ruhların doğada; taş, ağaç, göl, gök gürültüsü, hayvan v.s. ya da doğaya inanıyordu. Kaz, kunduz, geyik, kartal, kuş gibi hayvanlara totem olarak inanıyor ve boyların bu totemlerden ne ettiğine inanıyorlardı.⁷¹ Ruhlara saygı ormanlardaki tapınaklarda yapıyor zaman zaman insanlar özel alanlarda toplanıp özel ritüellerle savalara ve salgın hastalıklara karşı dua ediyorlardı. Boyların güven ve kamları bütün dini ve ibadet faaliyetini ellerinde tutuyor, geyik at veya diğer hayvanlardan kutsal bilinen ağaç altlarında tanrıya kurban kesiliyor, yine kam veya aman tarafından kurban kanları insanların alınlarına sürülüyordu. Bazen kurban törenleri mezarlıklarda da yapılıbiliyordu, ölenlerin mezarına özel emmaları, silahları alet ve edevatı konuyordu.⁷²

Hayvanların avlanması doğaya saygı çerçevesinde ihtiyaç gözetilerek yapıyor, özellikle totem olan hayvanların avlanmasından kaçınılıyordu. Baştanbaşı Sibirya yerlilerinde kahverengi ayı totem kabul ediliyor ve halk bu hayvana büyük saygı gösteriyordu. Kahverengi ayı hak ve adaletin simgesi ormanın sahibi sayılıyordu. İsmi doğrudan de il de "pençeli yağı adam" v.b., farklı ekollerde dolaylı söyleniyordu. Ancak çok özel durumlarda dini ritüel için bu ayı avlanır ve eti taze olarak tüketilirdi; ayı bayramı diye de bilinen ayların ruhunu kutsamak için yapılan bu ibadet bütün Sibirya yerlileri tarafından bilinse de özellikle Hanti ve Mansiler tarafından 12. yüzyılın başlarına kadar yapılmaktaydı. Avlanan ayı köylüler tarafından coşkuyla karşılanır, etrafında danslar edilir, avcının evinde ortaya serilir, iki pençe arası kırmızı bir örtüyle örtülür yiyecek ve içecekler hazırlanır, her yerden misafirler kabul edilir, insanlar özel maskeler giyer arkılar söylerlerdi.⁷³

Hanti ve Mansiler söz sanatı bakımından da çok güçlü bir geleneğe sahiptir ve kuşu boynundan yapılmış yaylı çalgıları vardır. Müzikteki yetenek ve imkânları bakımından kuzey kavimleri arasında temayüz etmişlerdir. Kutlamalar birkaç gün devam eder, sonra ayının eti misafirlere ikram edilir ve başı bir kazığa geçirilerek köy meydanına asılırdı. Hanti ve Mansilerin diğer ritüelleri ava hazırlık yapan erkeklerin avlayacakları hayvanları taklit etmeleriydi. Savaş dansları ve törenler toplanılan ortak bir mekânda yapılırdı, uzaktaki kabile sakinlerine burada kutsanan ok savaşta davet için gönderilirdi. Sadakat yemini ise kana bulanmış bir kılıcı öperek yaparlardı.⁷⁴

Tundra Samoyedleri

Hantilerin kuzey bölgesi kuzey buz denizi tundraları Samoyedlerin ata topraklarıdır.⁷⁵ Kültürel ve dil özelliklerine göre 3 ana gruba ayrılmaktadır. Yenisey ile Lena arasındaki Tamir yarımadası hem Tavgilerin hem de Nnganasan diye anılan diğer Samoyed kabilelerinin ana toprağıydı. Yine Çağdaş etnonim de Enets kabileleri diye geçen Samadu kabileleri Taz ve Ana ı Yenisey civarında da yaşıyorlar. Üçüncü grup ise Batı Samoyedler veya Yuraklar, Ural'ın her iki yakasındaki geniş bölgelere yerleştiler ve devamlı surette Yamal, Gidal ve Kanin bölgelerinde orman ve buzul deniz kenarında göçebe olarak dolaşıyorlardı. Günümüzde resmi kayıtlarda Nenets diye yazılan grup bu batı grubudur.⁷⁶

⁷¹Rasyoniyi, **Tarihte Türklük**, s. 22; Totemizm asıl olarak Türk kültür dairesi içinde önemli bir yer işgal etmez ancak diğer iptidai toplumlarda önemlidir. Türklükteki ad verme kültüründeki uygun yani totem sayılabilecek isimler daha çok kişinin gücüyle ilgili düünden kaynaklanmaktadır. Kızılderili gibi iptidai topluluklarda ise yüksek gücü ve bilinmeyi ifade eder.

⁷²Forsyth, *A History of the Siberia*, s. 15

⁷³Forsyth, *A History of the Siberia*, s.15.

⁷⁴ *Aziyatskaya Rossiya*, Ed. G.V. Glinka; S Petersburg 1914 vol I, s.11-12; Bakhrin, *Ostyatskiye i vogulskiye knyazhestva* s. 9, 12-18, 26-33, 78; N.N. Grevens, 'Kultoviye predmeti Khantov' *Yezhegodnik Muzeya istorii religii i ateizma*, C. IV, Moskova 1960, s. 434-435; . S. Gurvich, ed. **Etnicheskaya storiya Natadov Severa**, Moskova, 1982, s. 38; U. Holmberg, *The Mythology of All Races, Fino-Ugric, Siberian*, Boston 1927, s.83-99; *arodi Sibiri*, s. 580-591.

⁷⁵ L.V. Khomich, *Nentsy: istoriko-etnograficheskiye oçerki*, Moskova, 1966, s. 27; James Forsyth, Samoyed isminin Samadu kelimesinden geldiğini, Yenisey kabilelerinden Enetslere bu ismin komuları tarafından verildiğini düünmektedir. Forsyth, a.g.e., s. 16.

⁷⁶ Forsyth, *A History of the Siberia*, s.16

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Linguistik olarak Samoyedlerin Fin Ugor dil ailesine mensup olduğu iddia edilmektedir. Ancak Nenetsler ile bu dil ailesi arasında benzerlik oldukça azdır. Antropolojik olarak Samoyedler Ugorlara benzerler, Finlerden farklıdır, Finler kısa boylu, düz siyah saçlı tipik kuzey Asyalıdır.⁷⁷

Bir çok Samoyed kavminin yaşadığı alan kuzey kutbu dairesi 66°-33' olmasına rağmen Aivasida, Pyak, ve Pebai gibi kabileler orta Ob'un güneyinde bataklık ve ormanlarda tıpkı Hanti kavimleri gibi balıkçılık ve avcılık ile geçinmektedirlerdir. Umumi olarak kabul edilmesine göre kuzey kutbu Samoyedlerinin asıl ana vatanları bugünkü alanın en güneyiydi ve güney Sibirya'da yaşıyorlardı. Aralarında "akin" dilini kullanan Samoyedler arasında Orta Ob'daki Selkuplardı ve başlangıçta Doğu Sayan dağlarında yaşıyordu, 12. yüzyılda ise bu kavimden çok azı "akin" dilini kullanıyordu.⁷⁸

Tabii şartların benzerliği nedeniyle Tundra Samoyedleri Sibirya'nın kuzey doğu bölgeleri insanları ile aynı özelliği gösterir. Yukagir, Çukhi ve diğerleri ya amları rengeyi ve vahşi hayvanlara baskındır.⁷⁹ Tundra Nenetsleri rengeyi binmezler, ancak ondan ürün elde ederler kızakla koaradı, kızaklar çok hafif tasarlanırdı. Büyük rengeyi sürülerini kendi adlarıyla anılan güçlü köpekleri sayesinde kontrol ederlerdi. Bunlara ilaveten Samoyedler, Khantogo, Yenisey, Ob ve Peçoro nehirleri

Selkup ve Ketler

Batı Sibirya'nın güney do u bölümü iki kavmin ata topra ıdır. Günümüzde Ob'un üst kısmından Tom (Tomsk)'a do ru ya ayan kabileler Samoyed dilini konu makta ve Selkup diye isimlendirilmektedir. Ruslar tarafından Ostyak⁸⁴ diye isimlendirilen bu grup 17. yüzyılın ba larında nüfusları yakla ık olarak 3200'dür ve Ob nehri ile ona ba lı kollar Tim, Parabel, Ket ve Çulım havzalarında ya amaktadırlar. Yenisey vadisinin uzak do u bölümünde ya ayan ve Ket dilini konu anlar ikinci grup ta onların neslinden gelmektedir. nbak, Zemshak, Kot, Asan, Arin ve Baikot boylarından olu an bu topluluk Yenisey Tungus hattında kuzeye do ru 700 mil uzunlukta bugünkü Minusinsk'e kadar bir alanda ya amaktadırlar. Ketler günümüzde toplam nüfusları 5.500 kadardır.⁸⁵

Ketler bilinen di er dillerden farklı ve oldukça izole edilmi bir dil kullanırlar. Ket dilinde ilk be rakam u ekildedir; kogd, inyang, dong, sing, kang; baba "op" su "ul", a aç "oks" sözcükleriyle ifade edilir. Di er Sibir dillerinden farklı olarak ketlerin dilinde sözcüklerde di illik ve erillik vardır ve bu yapısıyla Tibet ve Kafkasya dilleriyle aynıdır.⁸⁶ Fiziksel olarak Ketler di er Asya kavimlerinden farklıdır, inanı a göre onlar, sarı n mavi gözlü gözleri çekik, di er Sibir kavimleri ise düz kahverengi saçlı kartal burunlu bu özellikleriyle Batı Avrupa ve özellikle de Kuzey Amerika yerlilerine benzemektedirler. Son antropolojik çalı malarda, Ket kabileleri arasındaki fiziksel farklılıkların nedeni olarak Ruslarla yapılan karı ık evlilikler gösterilmektedir. Aslında Ketler koyu saçlı kısa boylu Asya'nın temel karakteristik özelli i olan mongolid yüzlüdür.⁸⁷

Ketlerin hayatı balıkçılık ve avcılık temellidir. Bu yönüyle Ketler ve Selkuplar tıpkı kom uları Hanti ve Mansilere benzerler. Giysileri ince deriden palto ve botları geyik derisinden ve ba lıkları en pahalı yaban hayvanları derisinden imal ediliyor ve tipik Sibir ya am tarzının parçasıdır.⁸⁸ Yine kuzeyin en ucunda ya ayan Ketler kom uları Samoyedler gibi geyik beslemekteydi. Ketler de Selkuplar gibi denizcilikte çok yetenekliydi, akarsularda a açtan yapılmı kanoları kullanırken, çok nadir de olsa altı düz yapılmı kayıklar da kullanıyorlardı. Kı lık daimi evler a açtan in a edilir evin etrafı avlu ekinde korumaya alınır ısınmak için ilkel sobalar kullanılır evin çatısı ise ince dallar ve kamı larla örtülürdü. Yazın ise koni ekinde yapılmı hızlı kurulup sökülebilecek çadırlarda ya arlardı. 17. yüzyılda güneyde ya ayan Ketler az da olsa tarım yapıyor, at ve büyük ba hayvan besliyor, demiri i liyorlardı.⁸⁹

Ket ve Selkupların dini inanı ı tabiat ruhlarının dinginle tirilmesi diye ifade edebilece imiz amanizmdir. Özel elbiseler giyen aman bu toplumda çok önemli bir mevkidedir, bu özelli ini giydi i giysideki metal takılar kemik parçaları ku tüyleri kanat ve boynuzla hissettirir. Davulları yüksek orta ve alt ekinde sınıflandırılır.⁹⁰

Sibirya Türkleri

Batı Sibirya'nın ormanlık alanları 16. yüzyılda Ugor, Samoyed ve Ketlerin ata topraklarıydı.⁹¹ Yine aynı dönemde bu alanın güney bölgesi ise Türklerin anavatanlarıydı, ancak Türkler di er yerli topluluklardan sonra bu alana gelmi tir. Bugün bu kavimlerin torunları Ural'ın güneyine do ru Ba kırtlar, Tümen ve Tobol Tatarları; rti , Baraba, Tomsk ve Çulım'da ya ayan halklar; Hakas, Altay ve Tuva

⁸⁴ Rasonyi, Ural da larının Avrupa'ya bakan ormanlık alanlarında ya ayan ve en do uda bulunan Ugorların akrabaları Ostyak ve Vogulların bugün Manysi olarak bilindi ini, Türklerin batıdaki temsilcileri Ogurlarla birlikte ya amları M.Ö. 700 yılından beri sürdürü ünü söylemektedir. A.g.e.s. 119.

⁸⁵ Dolgikh, Rodovoy i plemnonoy sostavı, 85, 89, 93, 101, 178, 219, 272.

⁸⁶ Comrie, Language of the Soviet Union ss. 261-6; **Yazıkı naradov SSSR**, C. V, s. 453-73

⁸⁷ Ye A. Alekseyenko, ed., Ketskiy sbornik, antropologiya, etnografiya, mifologiya, linguistika, Leningrad, 1982, s. 7-15, 77-8, 197-235; *Narodi Sibiri*, s.110. Tokarev, *Etnografiya*, 496-98.

⁸⁸ Forsyth, *A History of the Siberia*, s.20

⁸⁹ Forsyth, *A History of the Siberia*, s.20

⁹⁰ V. Dioszegi ve Hoppal, *Shmanism in Siberia* Ye. A. Alekseyenko, "Kategories of Ket Shaman", s. 255-64; A. J. Joki "Notes on Selkup shamanism", s. 373-86; *Narodi Sibiri*, s. 665, 671-77, 679, 691-7.

⁹¹ Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, s. 78; Rasonyi, daha sonra bu toplulukların karı tı nı söylemektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Altay Sayan da larında; Bozkırda ise Kazaklar bulunmaktadır.⁹² Burada saydı ımız bu topluluklar Türkiye Türkleri, Kafkaslar, Azerbaycan, Türkistan (Orta Asya) Kazan Tatarları ile aynı soydan gelmekte ve aynı dili konu maktadırlar. Dillerindeki birçok sözcük aynıdır. Bütün bu Türk kavimlerinde at “at” tır, al “al”dır sayılar aynıdır; dahası gramer ile cümle yapıları da aynıdır.⁹³

Türklerin güney batı Sibiryâ'ya en azından M. Ö. II. yüzyılda ç Asya'dan Batıya do ru akın yapan Hunlar⁹⁴ zamanında geldi i bilinmektedir. Bu yıllardan önce açık ormanlık alan ile bozkır arasındaki taygada, Ugorlar ile Samoyedler yerle mi olmalıdır.⁹⁵ skitler ise Altay ile Karadeniz arasındaki geni alanda hüküm sürmekteydiler.⁹⁶

Türklerin ya adıkları bölgenin do usu geni otlak ve ormana sahip bozkırdır. Altay'a biti ik bu alanda de i ik türde ladin melez ve saf çamlıklar bulunmaktadır, yüksek rakımlarda sedir yükseklik yer yer 6500 fite ula ır, en yüksek noktası olan Beluha 14.800 fittir.⁹⁷ Altay da larına benzer da lar do uda do al bariyerler olu turmasına ra men bu da lar arasındaki bereketli vadiler, birbiri aralarındaki ba lantıyı koparmaz. Mo olların ç Asya'nın bozkırlarına geçi leri göçebe yerli kavimlerin Yenisey'in yukarı alanlarına do ru kaymalarına neden olmu tur ve bugün bu alana biz Tuva⁹⁸ demekteyiz. Buradan da Bozkıra do ru hareket ederek bugünkü Minusinsk'e geçtiler. ç Asya bozkırının göçebeleri da geçitlerine ilave olarak Altay'ın güneyinden Yukarı rti boyu rotasında Balka gölü yakınındaki Cungar bo lu unu takip ederek bugünkü Kazakistan'ın geni ve düz arazisine kolayca ula tılar. Buradan da sadece Tom ve Ob'un havzalarındaki geni çayır ve ormanlıklarını elde etmediler aynı zamanda bugünkü Krayonarsk (Kızılyar) ormanlık alanları ve Minusinsk steplerine de ula mı oldular.⁹⁹

Eski Sibiryâ kültürünün serpildi i bu step bölgesi muhte em da larıyla bilinmektedir. M. Ö. II. binde Güney Sibiryâ'nın en önemli kültür merkezi Minusinsk bölgesindeki Andronova kurganlarıdır, bilhassa bu isim, M. Ö. 1700 ile 1200 yılları arasında görülen; Sibiryâ'nın “bronz devrine” verilen bir isimdir.¹⁰⁰ Bu kültürün en önemli eserleri olan kaplar geni a ızlı, düztabanlı, kulpsuz, üç kö eli ve mendirek ekindeki basma süslerle süslenmi tir ve güneyde Tanrı da larına; batıda ise Don kıyılarına kadar yayılmış tır. Ayrıca bu dönemde Sibiryâ'da ilk defa bu dönemde altın eserlere rastlanmı tır ve daha önemlisi Altaylarda Batı Sibiryâ'ya kıyasla Andronova kültürü M. Ö 1200-700 daha geç dönemde te ekkül etmi tir.¹⁰¹ Andronova kültür çevresine dahi edilen Batı Sibiryâ'nın güneyindeki buluntu yerleri ba lıca Omsk, Novosibirsk ve Tomsk ehirleri yakınlarında toplanmı tı. Bu bölgenin güneyindeki Kazak-Kırgız bozkırları da kültür bakımından Yenisey Yenisey kültürüne yakın bir karakter göstermektedir.¹⁰² Güney Sibiryâ'nın ilk bin yılında ise Karasuk devri Türk tarihi için çok önemlidir ve bu döneme ait yapılan kazılarda dönemin en önemli özelli i olarak bölge topluluklarının halkları ortak bir kültürde birle mesi ön plana çıkmaktadır. Altay ve Yenisey bölgesinde bu dönemde hem beyaz hem de mongolid ırklar bulunmaktadır.¹⁰³ Aynı zaman dilimi içinde Minusinsk havzasında Tagar kültürüne ait topluluklar ise devasa höyükler in a etmi lerdir. Bronz sava silahları, giysiler, süsü e yaları çanak ve çömlekler bu

⁹² Kazak kelimesi batı metinlerinde Qazak ekinde geçer. Rusların Kazakh ekindeki söyleyi tarzları aslında Hristiyan Kazaklardan Müslüman kazakları ayırmak içindir. Kazak Rusça Kossak sözcü ünü ifade ederken, Kazakh Müslüman kazakları ifade eden sözcüktür.

⁹³ Geni bilgi için bakınız; Rasonyi, a.g.e.,s. 16-18; Türk dilinin i ve lehçelerinin tasnifi R. Rahmeti Arat'ın tasnifiyle en mükemmel ekinde bulmu tur.

⁹⁴ A. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk tarihine Giri**, Enderun Kitabevi, stanbul 1981, s. 34.

⁹⁵ Rasonyi, a.g.e.,s. 119.

⁹⁶ Geni bilgi için bakınız, Zaur Hasanov, **ar skitler**, Çev. İyas Topsakal, TDAV yayınları, stanbul 2009; İhami Durmu, **skitler**, Kaynak yayınları, stanbul 2007; B. N. Grakov, **skitler**, Çev. Ahsen Batur, Selenge yayınları, stanbul 2006.

⁹⁷ Forsyth, A History of the Siberia, s.21.

⁹⁸ **storiya Tuvi**, (red). S. .Vayn teyna, M. H. Mannay-oola, Tom I-II, Novosibirsk 2001,

⁹⁹ Prof. Dr. Bahattin Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, s. 24-25; Forsyth, A History of the Siberia, s.

¹⁰⁰ Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, s. 24.

¹⁰¹ Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, s. 25.

¹⁰² Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, s. 25.

¹⁰³ Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, s. 29-30

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

Turkish Studies

Internannnic(n) 6() 1lerh (ne L) aannu0 ire

dönemlerde Kırgızlar Çin imparatorluyla birliki yaparak güçlü Uygur Hanlığını zayıflatmak istemiştir.

Tıpkı skitler gibi Kırgızlarda ormanlık alanları avcılıkta münbit ovaları da tarım için kullandılar ve sulama kanalları inşa ettiler. Metal cevherlerinin bölgede bolca bulunması da bu alanı metalojik açıdan da önemli kıldı; bakır, kalay, altın ve gümüş çıkarıldı, eritildi ve işlendi, silah ve alet edevat yapımında kullanıldı.¹¹⁶ Aynı dönemde Kırgızlar da tıpkı diğer iç Asya kavimleri gibi kayalarda ve mezar taşlarında kitabeler bıraktılar. Kırgızlar yarı göçebe bir yaşam sürmüştür ancak çok güzel kasabalar da inşa etmişlerdir.¹¹⁷ Göktürk döneminde Kırgızlar Hun döneminden itibaren Kem vadisinden ve Altay'dan gelen Türk grupları tarafından yönetilmişlerdir. Ancak, bölgedeki bulunan para ve plakalardan Çin etkisinin de güçlü olduğu anlaşılmaktadır. M.S. VI. - IX. yüzyıla ait Yenisey kıyılarındaki Bograt bölgesinde bulunan mezarlardan çıkan eselerin Tagar ve Taşkık kültürüyle ortak özellikler gösterdiği belirlenmiştir. Yine bu mezarlardan tipik Kırgız vazolarının yanında bir prens mezarında altın kaplar bulunmuştur. Kopen mezarlarının Türk tarihi açısından en önemli hususiyeti prens mezarından çıkan kapların üzerinden Göktürk alfabesiyle Türkçe yazıtlarının bulunmasıdır. Bahattin Ögel'in ifadesiyle "Hülasa Kopen mezarları Göktürk Çağının Türkçe yazana Türkçe konuşan Kırgızlarının Türk Kültür tarihi bakımından bir hazinesidir."¹¹⁸ Kırgızlar özellikle IX ve X. yüzyıldan itibaren Altay kültür etkisinin yanında Doğu'dan Çin ve kuzeyde Sibir kültür özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak bu dönemde dahi Kırgızların kurmuş olduğu şehirler, komuları Uygurların 8. ve 9. yüzyıllarda Tuva bölgesinde kurdukları şehirlerle kıyaslanamaz.¹¹⁹ Kısaca Kırgız sanatı her ne kadar doğrudan gelen tesirler bulsun da temel olarak Güney Sibiry ve Altay kültürünü yansıtmakta aynı zamanda Göktürk kültürü ile akrabadır.¹²⁰

Kırgız devleti Türk devletidir ve toplum olarak avcılık ve tarımla geçinmektedirler, ancak muhtemelen Ket ve Samoyedler gibi yerli kavimler de tıpkı Hakas, Altay ve diğerleri gibi bu devletin sınırları içinde aynı kültür dairesi içinde hayat sürmüştür ve Kırgız Türkleriyle karışmıştır.¹²¹ Bölge Moolların istilasıyla etnik anlamda daha da karmaşıkmıştır.¹²² Cengiz miladi 1227 yılında öldü, ölmeden önce memleketini dört ulus şeklinde oğullarına taksim etmişti. Doğu'da Avrupa'daki Kıpçak bozkırlarından doğuya doğru nehrine güneyde İran ve Afganistan'a kadar uzanan bölgeyi Büyük oğlu Çoçı hana; Maverainnehri şimdiki Afganistan'ın Orta Tıvanan bölgesini ikinci oğlu Çağatay hana; Cungarya'yı üçüncü oğlu Ögedey hana; Moğolistan ve şimali Çin taraflarını ise küçük oğlu Toluya vermiştir. Büyük Han olarak üçüncü oğlu Ögedey'i seçmiş ve Cengiz "kaan" ünvanını ona vermiştir.¹²³ Yenisey Kırgızları Çoçı Hanın Cuci'nin Çin sınırındaki gücünü temsil ettiler ve Tuva Minsulinsk'deki verimli tarım alanlarını işleyip Moğol ordusuna destek sağladılar. Bu dönemde bölge Tibet kaynaklı Budizm ile tanışmıştır.

14. yüzyılın sonlarında Moğolların Çin üzerindeki egemenlikleri anlaşılmazlıklar ve iç çekişmeler nedeniyle sona erdi ve tarihi bölgelerine çekildiler. Kırgızların da dahil olduğu batı Moğolistan devleti ise 18. yüzyıla kadar bölgede varlığını devam ettirdi. Moğolların fiziksel olarak etkileri günümüzde Altay Sayan dağlarında yerleşik Tuva, Hakas, Altay ve diğer Türklerinde açıkça görülmektedir. Bu etki kullanılan Türk lehçelerindeki Moğol sözcüklerden de anlaşılmaktadır.¹²⁴

Altay'ın batısı, doğu kenar Bozkır ve orman boyu ve Ural'a doğru uzayan alan, devamlı surette Türk kavimleri tarafından kontrol edilmiş ve yönetilmiştir. XI. yüzyılda Kıpçaklar bugünkü Kazakistan

¹¹⁶ Arat, "Kırgızlar", *İslam Ansiklopedisi*, s. 738-39

¹¹⁷ Ögel, a.g.e., s. 227.

¹¹⁸ Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, s. 212.

¹¹⁹ Yenisey Kırgızlarına bakınız; B. D. Grekov, ed. *Oçerki istorii, SSSR*. "Period feodalizma", Moskova, 1953. V. I, ss.740-4; *Storiya Sibiri*, C. I, s. 253-61, 266-87, 296-302; *Narodniy Sibiri*, s.378-80, 422-23.

¹²⁰ Ögel a.g.e.s. 216.

¹²¹ Forsyth, A History of the Siberia, s.23.

¹²² V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 133-149.

¹²³ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 62.

¹²⁴ Forsyth, A History of the Siberia, s.24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

bozkırlarını, Ural ve Sibirya'nın batısındaki ormanlık bozkırı ele geçirmi lerdir. Türklerin Batıya ve kuzeye do ru a amalı ilerleyi leri Selkup, Mansi, Hanti ve Ba kurları batıya do ru itmi ve bölgelerinde asimile etmi tir.¹²⁵

13. yüzyılda Kıpçak bozkırları ve güney batı Sibirya Mo ol ve onların devamı Batu Hanın kurdu u Altın ordu devleti tarafından yönetilmi tir.¹²⁶ Özellikle 15. yüzyılda Altın orda'nın zayıflamasıyla dil ile Altay arasındaki Türk toprakları 3 gruba ayrıldı. Edigey-Nogay Orda'nın torunları Volga'nın batısını ve güney Ural'ı ele geçirip buraya yerle ti, Özbek orda iban Güney do u Ural'ın en dü ük rakımlı Taybuga bölgesindeki Batı Sibirya ormanlık alanına yerle ti, Taybuga bölgesinin ba kenti Çimgu tura yani Tümen ehriydi ve Tura nehrinin kenarına kurulmu tu¹²⁷. Daha sonra Sibirya hanı buradan Tobol'un rti ile birle ti i noktada bulunan Ka lık (sker) ehriye ta ındı. Ob nehri ile Ural arasındaki bozkırda ya ayan yerli kabilelerin Türkle mesi sonucu Tatarlar¹²⁸ olu tu, tıpkı batıdaki Ba kırt ve daha do udaki Baraba, Çat, Ev tin, ve Çulım tatarları gibi bütün bu topluluklar Sibir hanlı mın yönetimi altında bulunuyordu.¹²⁹

14. yüzyılın ba larında birçok sebebin bir araya gelmesiyle gittikçe zayıf dü en Altın Ordu Aksak Timur'un arka arkaya yaptı ı üç sefer sonunda artık bir daha eski gücüne kavu amadı. Hanedan üyeleri arasında çıkan iç mücadele, ticaretin güvensizlik nedeniyle azalması, kom ularının kuvvetlenmesi zayıflamasındaki ba lıca etkenler olarak görülebilir. Altın Ordu devletinin son büyük hanı Timur'un muasırı Toktamı Handır (1376–1391). Toktamı 'tan sonra kısa süreli birçok han tahta çıktıysa da ba arılı olamamı tır. 1480 yılında Han Seyit Ahmet Moskova büyük knezi III. van'ı sıkı tırmı ancak ileri harekette geç kalınca tarihin dönümü gerçeke mi , Moskova knezli i kendili inden Türk hakimiyetinden kurtulmu ve bölgenin en güçlü devleti haline gelmi tir. 1502 tarihinde ise altın ordu devleti tamamen

Ruslar Sibiryâ ile ili kiyi Kazan merkez olmak üzere Orta Asya'ya do ru Perm, Çumgi Tura rti ve Kıpçak yoluyla sa lıyordu. Böylece Rusya Avrupa'yı zengin Türkistan ve Çin'e ba lıyor kuzey yolundaki en önemli noktalardan biri haline geliyordu. Ayrıca bu dönemde Sibir Tatarlarının bütün ihtiyaçları Buhara tüccarları tarafından kar ılanmaktaydı.¹³⁵

Kazan Hanlı ı 1552 yılında Ruslar tarafından istila edilince dil Ural bölgesinin ardındaki Türk kavimleri yeni bir tehlikeyle kar ı kar ıya gelmi lerdir. Sibir Hanlı ındaki Taybuga beyleri Bek Bulat ile Yedigâr Rus Çarına hediyeler göndererek Rus devletinin egemenli ini kabul ettiklerini bildirmi lerdir.¹³⁶ Daha sonra Ruslar, dil Ural bölgesindeki Nogay ve Özbek bölgesine yöneldiler. Bu arda Yedigâr Han da Sibir de hakimiyetini sürdürebilmek için Çingiz sülalesinden oldu u rivayet edilen Küçüm hanla mücadeleye tutu mu ancak Küçüm hana yenilerek 1563 yılında tahtı bırakmak zorunda kalmı tır.¹³⁷ Küçüm sadece Ruslara kar ı mücadele de ba arılı olmadı aynı zamanda Buhara emiri Abdullah'ın deste iyle slamı da Sibir bölgesinde yayan han oldu. Küçüm hanın bu çabaları Kırım, Kazan Astrahan ve Sibir Tatarları arasında etkisinin artmasına neden olmu , özellikle Türkistan'da uzak kalan bölgelerin dini önderlerinin Buhara ve Semerkant'da e itilmelerini sa lamı tır.¹³⁸ Aslında merkezden uzak kuzeyde Sibir bölgesinde ya ayan Türk kabileleri 12. yüzyıla kadar atalar ruhunu kutsayan eski aman kültürüne ba lı tabiatın ruhuna saygılı bir dini anlayı la ya ıyorlardı. Bu anlayı , Ural'dan Altay'a bütün Türk kavimlerinde aynıydı, slamın geli iyle bu anlayı slam ile kayna mı ve ona uyumlu hale gelmi tir. Sibir'in Türk kökenli olmayan toplumları Mansi, Hanti ve Selkuplar Türk kavimlerine nazaran slama daha az meyil ettiler. Bu tavırdâ, Küçüm Hanın Ruslara kar ı yaptı ı mücadeleyi din sava ı olarak kurgulaması etkili oldu u söylenebilir.¹³⁹ Ancak Küçüm Han, Türk kavimleri arasında birli i sa lamak için en etkili gücün din oldu una inanmı stratejisini de bu yönde uygulamı tır.

Sonuç olarak Sibiryâ tarihi 16. yüzyıla kadar birinci el kaynaklardan takip edilemese de, hiç üphesiz Türk tarihi ve kültürü açısından ana ocaklardan biri olarak çok önemlidir. Nitekim Rusların SSCB döneminde yaptı ı arkeolojik kazılar burada var olan tarihi kültürün Türklerin kültürüyle e de oldu u görülmektedir. Yine söylenmesi gereken en önemli sonuç, Sibiryâ üzerine yapılan en geni de erlendirmeler Ruslar tarafından yapıldı ıdır. Ancak Rus de erlendirmesinde Türk kültürü sonradan gelen kültür yerel unsurların farklılı ı tezi göze çarpmaktadır. Bu nedenle sayıları binlerle sınırlı kabileler hakkında geni malumatlar verirken genel kültürü yansıtan Türk kavimleri, or, Teleüt, Hakas, Yakut ve Tuva hakkında fazla ayrıntı vermeme ler, yerel ve sonradan gelen ayırımını dikkatlice i lemeyi amaçlamı lardır. Bay Mirza Hayıt'ın ifadesiyle Ruslar arka yayılma içgüdüsüyle siyasi bir istekle bu meseleye sarılmı lardır. Arkeolojik bulguların deste iyle ortaya koyulabilecek ne varsa ara tırmacılar ortaya koymaya çalı mı lardır. Hem tarihin hem de dünyanın kıyısında kalan bu bölgenin tarihi Ruslar kadar Batının da dikkatini çekmi tir. Son olarak Forsyth'nin *Sibir Tarihi* bu alanda yapılan en yetkin çalı malardan biridir. Ülkemizde ise Sibiryâ ile ilgili müstakil çalı malar oldukça sınırlıdır, Radloff ile Katanov'un bu konuda yaptı ı çalı malar hayati derecede önemlidir ve bütün dünyada kaynak olarak gösterilmektedir. Yine, Özellikle 16. yüzyılda ba layan Rus istilasının anlayabilmek ve Sibiryâ'yı derinlemesine incelemek için ilk dönemin bilinmesine ihtiyaç vardır, bu yönüyle de çalı ma gereklidir.

¹³⁵ Forsyth, A History of the Siberia, s.25.

¹³⁶ Ahmet Temir, Sibir Hanlı ı', **Türk Dünyası El Kitabı**, s. 438; Hadi Atlasi, Sibir Tarihi, s. 39-40.

¹³⁷ Hadi Atlasi, Sibir Tarihi , s. 39-40; Temir, a.g.b., s. 438.

¹³⁸ Forsyth, A History of the Siberia, s.26-27.

¹³⁹ Azyatskaya Rossiya C. I, s. 6; Grekov, **Oçerki istorii SSSR**, "Period feodolizma", C. II, s.463-7; **storiya Sibir**, C. I, s. 234, 239, 305, 360-1, 364-7, 371-2; **Narodny Sibiri**, s. 332-3, 349-50, 391-99.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

KAYNAKLAR

- ACTON Edward, *The Present on the Past Russia* Newyork 1986.
- ALEKSEYENKO Ye .A., ed., *Ketskiy sbornik, antropologiya, etnografiya, mifolagiya, linguistika*, Leningrad 1982.
- ALEKSEYENKO Ye. A., “Kategoriye of Ket Shaman” (Dioszegi V. ve Hoppal), *Shmanism in Siberia*, s. 255-64.
- ALPARGU Mehmet, *Nogaylar, De i im Yayınları*, stanbul 2007.
- ARAT Re it Rahmeti, “Astrahan Hanlı ı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 415-417.
- ARAT Re it Rahmeti, “Kırgızlar”, **slam Ansiklopedisi**, Milli E itim Bakanlı ı, stanbul 1986, s.735-740.
- ATLAS Hadi, **Süyünbike, Kazan Hanlı ı, Sibir Tarihi**, Kazan 1993.
- BAKHURU N, S. V. , *Ostyatskiye i vogulskiye knyazhestva v XVI-XVII veka* Leningrad 1935.
- BARTHOLD, V. V. , **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- B ÇUR N, N.Y., *Sobraniye svedeniy o narodakh obitavshikh v Sredney Azii v drevniye vremenã* Petersburg 1851, yeniden basım Moskova 1950.
- British Museum, *Frozen Tomb: The culture and Art the ancient Tribes of Siberia* London, 1978.
- CHAN NOV, N. Brian, *A History of Russia*, London 1939.
- CHERNETSOV, V. N. ve MONZ NSKA, W. , *Prehistory of Western Siberia* ed. H. N. Michael, London 1974.
- COMR E, B., *The Languages of the Soviet Union* 1981.
- DOLG KH, B.O., *Rodovoy i plemennoy sostav narodov Sibiri v XVII veka* Moskova 1960.
- DURMU , .., **skitler**, Kaynak yayınları, stanbul 2007.
- FLOR NSK , T., Michael, *Russia C. I*, Newyork 1965.
- FORSYTH, James, **A History of the Peoples of Siberia, Russian’s North Asian Colony 1581–1990** Cambridge Universty Press, Cambridge 1992.
- GEMUYEV, . N. , vd., *Legendi i bilya tayajnogo kraya* Novosibirsk 1989.
- GOLUB NSK Y, **storiya Russkoy Tserkvi**, C. I-II, Moskova 1901.
- GRAKOV, B. N. , **skitler**, Çev. Ahsen Batur, Selenge yayınları, stanbul 2006.
- GREKOV, B. D. , ed. **Oçerki istorii, SSSR. “Period feodalizma”**, Moskova, 1953. V. I
- GREVENS, N.N. , ‘**Kultoviye predmeti Khantov’ in Yezhegodnik Muzeya istorii religii i ateizma**, B. IV, Moskova 1960.
- GROUSSET, Rene, **Bozkır mparatorlu u Attila/Cengiz han/Timur**, Çev. Dr. M. Re at Uzmen, Ötüken yayınları, stanbul 1980.
- GURV CH, . S. , *Etnogenez Narodov Severa* Moskova 1980.
- GURV CH, . S. , ed. **Etnicheskaya storiya Natadov Severa**, Moskova 1982.
- HADJU, P. , *Fino Ugrian Languges and People* London 1975.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

- HaSanov, Zaur, **ar skitler**, Çev. İlyas Topsakal, TDAV yayınları, İstanbul 2009.
- HAYIT, Baymirza, **Sovyetlerde Türklü ün ve slamın Bazı Meseleleri**, TDAV, İstanbul 2000.
- HOLMBERG, U. , The Mythology of All Races, Fino-Ugric, Siberia, Boston 1927.
- HUDYAKOV, M., **Oçerki po istorii Kazanskovo hantsva**, Moskova 1991.
- NALCIK, Halil, "Kırım Hanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 420-25.
- İstoriya Sibiri*, ed. A. P. Okladnikov, 5 cilt, Leningrad 1968-69.
- İstoriya Tuvi* (red). S. .Vayn teyna, M. H. Mannay-oola, Tom I-II, Novosibirsk 2001.
- Joki, A. J., "Notes on Selkup shamanism", (Dioszegi V. ve Hoppal), *Shmanism in Siberia*, s. 373-86.
- KAFALI Mustafa, **Altın Orda Devletinin Kurulu ve Yükseli Devirleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.
- KATANOV Nikolay Federoviç, ed. G. Damayakov, **Türk Kabileleri Arasında**, Çeviren Atilla Ba cı, Konya 2004.
- Kurat, Akdes Nimet, **Ba langıçtan 1917'ye Rusya Tarihi**, Ankara 1948.
- Khomich, L.V. , **Nentsy: istoriko-etnografiçeskiye oçerki**, Moskova 1966.
- KURAT, A.N., Temir, A., "Sibiryalı Hanlığı", **Türk Dünyası el Kitabı**, I. Cilt, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 437-447.
- KURAT, Akdes Nimet, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, II. Baskı, Murat Kitabevi yayınları, Ankara 1992.
- KURAT, Akdes Nimet, **Türk Dünyası El Kitabı** , "Altın Ordu Devleti", Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.
- Lukovskaya Letopis*, (*Polnoye sobraniye ruskikh letopisey*) II. Cilt, 1910.
- MAU-TSAI, LIU, **in Kaynaklarına Göre Do u Türkleri**, Çev. Ersel Kayao lu-Deniz Bano lu, Selenge, İstanbul 2006.
- MALYAVK N, A. G., **storiçeskaya geografiya Tsentralnoy Azii: metaryali i issledovaniya**, Novosibirsk, 1981.
- MATVEYEV, A.K. , **Geografiçeskiye nazvaniya Urala**, Sverdlovsk, 1987.
- M LLER, G.F., **Opisaniye Sibirskovo Hanstva i vseh prois ed ihb nem del ot naçala a osobennoot pokoreniya evo rossiskoy derjave po s vremenã**, Petersburg 1787.
- Narodı Sibiri**, (eds.) M.G., Levin, L. P. Potpov, , Moskova Leningrad, 1956.
- NAUMOV, gor, N., ed. David N. Collins, The History of Siberia, London 2009.
- NORDENSK OLD, A. E. , The Voyage of the Vega Round Asia and Europe, London, 1881, vol I.
- ÖGEL, Bahattin, **Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.
- Türk Kültürünün Geli me a ları**, TDAV yayınları, İstanbul 2001.
- PH L PS, E.D. , The Royal Hordes, Nomad Peoples of the Steppes, London 1965.
- PONOMAREV, B. N. ,ed. **storiya SSSR s drevneyshikh vremen do nashikh dney**, Moskova 1966.
- RADLOF, W. , Çev. Ahmet Temir, **Sibiryalı'dan Seçmeler**, Kültür Bakanlığı 1, İstanbul 1976.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*

- RASONY , Laszlo, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü, Ankara 1971.
- Aziatskaya Rossiya, ed. G.V. Glinka; 3 cilt, St. Petersburg 1914.
- SOKOLOVA, Z.P. , **Pute etviye v Yugru**, Moskova, 1982.
- SOLOVYEV, S.M., **storiya Rossii s drevneyshikh vremen**,15 cilt, Moskova 1962-6.
- SOLOVYOV, A. . , **Voyonnoye delo koronnego naseleniya zapody Sibiri: epokha srednevekoviya**, Novosibirsk, 1987.
- TA A IL, Ahmet,**Göktürkler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.
- TA A IL, Ahmet, **in Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004.
- TEM R, Ahmet, **Türk Dünyası El Kitabı**, Sibir Hanlı ı”, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 437-439.
- TEM R, Ahmet, **Türk Dünyası El Kitabı**, C. I, “Kazan Hanlı ı”, Türk Kültürünü Ara tırmaları Enstitüsü, Ankara 1992, s. 425-35.
- TOGAN, Zeki Velidi, **Umumi Türk Tarihine Giri** , Enderun Kitabevi, stanbul 1981.
- TOKAREV, S. A. ,**Etnografiya naradov SSSR** Moskova 1958.
- Türk Ansiklopedisi*, “Sibir Hanlı ı”, C. 28, Milli E itim Bakanlı ı 1980, s. 541-42.
- VERNADSK , George, **A History of Russia**, London 1961.
- Yaziki naradov SSSR 5. vol, (ed.) V.V. Vinogradov, vol II, “Turkskiye Yazıki”, Moskova 1966-68.
- ZEK EV Mir Fatih , **Törki-Tatar Etnogenezi Fikir Ne riyatı**, Kazan 1998.
- <http://en.wikipedia.org/wiki/hamga>
http://en.wikipedia.org/wiki/ai_ga18_02_2011
<http://en.wikipedia.org/wiki/indra>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011*